

KAZAK TÜRKCESİNDE İSİM ÇEKİMİ

AYRILMA HÂLİ

AR. GÖR. HÜLYA ARSLAN

Ayrılma hâli eki, aslen uzaklaşma ifade eden, ancak bunun yanında yer, ayrılma, menşe, başlama cins, sebep karşılaştırma, parça, vasıta veya alet, tarz, zaman, miktar gibi ifadeleri de kelimeye katan bir hâl ekidir. Genellikle ismi fiile bağlar, ancak ismi isme bağlamakta da kullanılır.

Kazak Türkçesinde ayrılma hâli eki ünlü ve ünsüz uyumunun tesiriyle altı farklı şekilde kullanılır. Yapı bakımından olduğu kadar fonksiyon bakımından da büyük bir çeşitlilik gösterir. Bulunma veya vasıta hâli eki gibi hâl eklerinin de yerine kullanılabildiği görülmektedir.

Bu hâl eki hakkında A. İskakov, *Kazirgi Kazak Tili-Morfologiya* adlı eserinde şu açıklamaları yapmıştır. “*Bu hal iş, hareketlerin çıktığı yeri, sebebini, zamanını, miktarını ve başka çeşitli manalarını bildirir. Bu manalara göre, ayrılma hâlindeki söz cümlede nesne de, zarf da, bazen yüklem de olur.*”

Farklı ögeler olarak görev yaptığında, ayrılma hâlinin ekleri onların hepsine birden eklenerek de, sadece sonuncusuna eklenerek de kullanılır.”¹

Ekin yapı ve fonksiyon bakımından özelliklerini yeterince açık gösterebilmek için Kazak Edebiyatının çeşitli türlerinde yazılmış kitaplardan yararlandık. Destan, masal, hikâye, atışma, şiir, roman vb. türlerde yazılmış kitaplardan derlediğimiz cümleleri ekin yapı, kullanılış ve fonksiyon özelliklerini örneklendirmede kullandık.

1. Yapı Bakımından Ayrılma Hâli Eki:

Altı farklı şekilde karşımıza çıkan ayrılma hâli ekinin kendine has bir kullanılma şekli vardır. Ek, iyelik ekleri veya “*m, n, ñ*” ile biten kelimelerden sonra

¹ A. İskakov, *Kazirgi Kazak Tili-Morfologiya*, Mektep Baspası, Almatı 1974, 66.

-nan/-nen; “ünlü veya l, r, v, y, z” seseriyle biten kelimelerden sonra -dan/-den; “k, p, t, s, ş” seslerinden sonra ise -tan/-ten şeklinde kullanılıyor.

Solardıñ arasınan Akañdı izdeytindey, üyile köz tastaydı. (Ş., 87) “Onların arasından Akan’ı arıyormuş gibi, dikkatle bakar.” *Almatı’dan kelgen balalardan muna kulagımnen estidim.* (Ş., 3) “Almata’dan gelen çocuklardan bu kulağımla duydum.” *Tıskarı jürip el-jurttı esten şıgaratın beybak kaynıñnuñ akılı endi kirip, tuvğan tapıragına kayta aralıp otur.* (Ş., 37) “Dışarıya gidip vatani-memleketi aklından çıkararak zavallı kaynının aklı şimdi (başına) gelip, doğduğu toprağına tekrar dönüyor.” *Tamaktan da, oyınnan da, külkiden de, maktannan da, kerbezdikten de, toydan da, toptan da, katınnan da köñili az ba, köp pe jalıgadı.* “Yemekten, oyundan, gülüşmekten, övgüden, gösterişten, toplantıdan, kadından gün gelir ki az veya çok bıılır.” (Ab. 214)

Ayrılma hâli eki, zamirlerin üzerine gelirken kelimenin son sesi düşer. “*Budan, odan, sodan, menen*”² kelimelerinde bu durum görülür.

2. Ayrılma Hâli Ekinin Kullanılışı:

a. Kök veya gövde durumundaki isimlerle kullanışı :

Keyin kalaga kaytayık dep aytuvga Basardan bata almay tur. (Ş. 137) “Sonra şehire gidelim deyip söylemeğe Basar’dan izin almıyor.” *Osu jantalas sélle Sultangaliyev duşpanga avtomattan ok tögip jatır, kara dombırası kasında.* (Ş. 187) “Bu mücadele arasında Sultangaliyev düşmana silâhtan kurşun döküyor, kara dombırası karşısında.” *Sandıktan aştan öletin jagday jok, könesiñ.* (Ş. 142) “Bu yüzden açlıktan ölecek durum yok, inanın.” *Söytenşe arttan kömek te kelip ülgirdi.* (Ş. 188) “Böylece arkadan yardım da kelip yetişti.” *Avılum sasık suvdan köşip jürgen, / İrisim jıldan-jılga ösip jürgen.* (A I, 260) “Köyüm pis sudan göçüyor, / Devletim yıldan yıla büyüyor.” *Bir neşe jıldan soñ eline kaytadı* (A I, 278) “Birkaç yıl sonra memleketine döner.” *Ejelden Édil agañ emes pe edim, / Bizdiñ nege almaysıñ batamızdı?* (A I, 276) “Ecelden beri Edil ağa değil miydim, / Bizim niye almıyorsun duamızı?” *Belderine baylangan arkannan kete al-*

2 K. Amanov, a.g.e., s. 26, 40, 83, 96.

may eşki mañıravın üdetti. (Ş. 62) “Bellerine bağlanan ipten gidemeyen keçi melemesini artırdı.”

b. Çokluk eki almış isimlerle kullanılışı:

...*Musulmandardan* bérin tartıp aladı, ... (TKT. 74) “Müslümanların hepsini çekip alır,...” ..., “pravda” men jergilikti partiyalık *gazetterden*, “Zapartiyu” jurnalınıñ jazgandarınan katıgez bolmustıñ biren-saran şınayı körinisteri eles berip kalatın. (TKT. 5) “..., “pravda” ile yerli partiyle alâkalı gazetelerden, “Zapartiyu” gazetesinde yazanlardan sert durumun arada sırada gerçek görüntüşleri belli belirsiz verilmiş.” *Mürüvert Moskvaga okuvga tüsıpti degendi başkalar*dan estigen *Éşirdiñ köñil-küiyi mülde özgerdi*. (Ş. 111) “*Merüvert’in Moskova’ya okumaya gittiğini başkalarından duyan Eşir’in gönül hâli tamamıyla değışti*.” *Sondıktan onday adamdardan eşteñeni ayamav kerek, -dep eñkeyip mandayınan iyiskedi*. (Ş. 103) “Bu yüzden böyle adamlardan hiçbir şeyi esirgememek gerek, -deyip eğilip alınından öptü.”

c. İyelik eki almış isimlerle kullanılışı:

Birak olar, keñestik uyımdardıñ ökilderi bolgandıktan, frantsuz delegatsiyaşınan şındıktı jasırdı. (TKT. 97) “Fakat onlar, Sovyet cemiyetlerinin vekilleri oldukları için, Fransız heyetinden gerçeğı sakladı.” *Endi özi orıs soldattarınan kaşıp, türkistandıktarga tıgıldı*. (TKT. 178) “Şimdi kendi Rus askerlerinden kaçıp, Türkistanlılara sığında.” *Uykıñızdan oyatkanıma keşiriñiz*. (Ş. 153) “Uykunuzdan uyandırdığım için affediniz” *Avzıñnan jagımsız iyis şığıp turadı ılgıy*. (Ş. 218) “Ağzından hoş olmayan koku çıkıp duruyor devamlı.” -*Kuttıktadıñdar ma? Meniñ atıñnan selâm ayt*. (Ş. 149) “- Kutladınız mı? Benim adımdan selâm söyle.” *Miyavlap arttarınan jügirip keledi*. (Ş.171) “Miyavlayarak artlarından koşup gelir.” -*Ékeñnen hat bar ma?* (Ş. 55) “-Babandan mektup var mı?” *Ak şaştı kisi körsem sol eken dep kalam, jürsem de, jatsam da onuñ beynesi köz aldımnan bir ketpeydi*. (Ş. 24) “Ak saçlı birini görsem o zannediyorum, otursam da yatsam da onun hâli gözümün önünden hiç gitmiyor.” *Ukpaysıñ öz söziñnen baska sözdi, / Avzımen orak organ öñkey kırtıñ* : “Anlamıyorsun kendi sözünle başka sözü, / Ağzınla orak vurursun boşa gevezeliğın.” (Ab. 66)

ç. Ayrılma hâli ekinin zamirlerle kullanılışı:

ç. a. Şahıs zamirleri ile kullanılışı

Öltirseñ de sizge jok / Menen barar obalım. (D. 36) “Öldürsen de size yok / Benden varır vebalim.” *Bayeke-av, söz surayın endi senen. / Ümit kıp otırsıñ goy endi menen.* (A1, 152) “Efendi, söz sorayım şimdi senden, / Ümit ediyorsun şimdi benden.” *Jurt odan jiyirkenip, teris aynalıp ötip baradı.* (Ş. 78) “Halk ondan iğrenip, arkasını dönüp geçip gider.” *Eger üyde bolsa bizden bir eli kalar ma edi.* (Ş.10) “Eğer evde olsa bizden uzak kalır mı idi.” *Dostıgıñdı köre almay, / Sizden de kaldım tüñilip !* (D. 98) “Dostluğunu göremeden, / Sizden de ümidimi kestim!” *Men olardan öz akşası emes, zañsız algan memlekettiñ dünüyesin suragan-ga nege ayıptı bolam?* (Ş. 69) “Ben onlara, kendi parasını değil, kanunsuz aldığı memleketin malını sorduğum için neden suçlu olayım?”

ç. b. Ayrılma hâli ekinin işaret zamirleri ile kullanılışı :

Sırrımdı jalgız sagan bildiremin, / Aytpagan munan burın bir kisige. (M.D. 149) “Sırrımı yalnız sana bildiriyorum, / Söylemedim bundan önce bir kişiye.” ... , *-munadan göri denelilev, éldilev bolsam, ...* (Ş. 141) ... , “bundan daha iri, daha kuvvetli olsam,...” *Ol katınnıñ tabılar dosı talay, / Osıdan hélel bala tuvsın kalay?* (M.D., 50) “O kadının bulunur dostu sayısız, / Bundan helâl çocuk doğsun nasıl?” ... , *sodan beri oyav bolsam oyımnan, uyktasam tüsimen ketpeysiñ.* (M.D. 340) “... , ondan beri uyanıkken aklımdan, uyurken düşümden gitmiyorsa.” *Sonan beri Torgayda musulmanşa okuv üzilgen emes.* (M.D. 274) “Ondan beri Torgay’da Müslümanlık hakkında okuma bitmemiş.” *Odan adam tügil, kus ta öte almaydı.* (E. 173) “Oradan insan değil, kuş da geçemez.”

3. Fonksiyon Bakımından Ayrılma Hâli Eki:

a. Hareket ifade eden fiillerle kullanıldığında yer bildirir:

... , *neşe kırdan aşıp, köziniñ jasın, şaşıp...* (D.,41) “... nice tepeden aşıp, gözünün yaşını saçıp ...” *Sonşa jerden kelgen soñ, / Patşanıñ kızın köreyin!* (D., 100) “O kadar yerden geldikten sonra, / Padişahın kızını göreyim!” *Oyagınan bir şıktı, / Buyagınan bir şıktı, / Şapkan şöptey japırdı.* (D., 140) “ O yanından

bir çıktı, / Bu yanından bir çıktı, / Kesilen ot gibi biçti.” *Avılınnan aksakaldı adam keldi, / Bul koja söylesüvge sagan keldi* (A 1, 130) “Köyümden ak sakallı adam geldi, / Bu hoca konuşmaya sana geldi” *Atıña min de avılınnan şık dalağa, / ‘Kuyruğı avıl iytiniñ türük’ degen.* (A 1, 158) “Atına bin de köyünden çık dışarıya, / “Kuyruğu köy köpeğinin kalın’ demiş.” ..., *gürildesip oturganda mañdayınan ter şığıp, ...* (M.D., 129) “..., bağırip çağırırken alından ter çıkıp,...” ‘Oybay!’ - *dep tavadan tömen karay jügirdi, ...* (E, 120) “ ‘Eyvah !’ - deyip dağdan aşağıya doğru koştu, ...” ..., *jılına osı elden jeti bastı aydahar bir kızdı aladı eken.* (E., 242) “..., her yıl bu memleketten yedi başlı ejderha bir kızı almış.” *Bolmasa, korksañ ölminen, / Ümitiñ bolsa ömirden, / Usta meniñ kolumnan* “Eğer, ölümden korkuyorsan, / Hayattan ümidin varsa, / Benim elimden tut!...” (MCÖ., 274, 123/53-54) *Endi zavlap canayın, / Kün batıska barayın. / Bir çetinen tiyeyin.* “Şimdi alev alev yanayım, / Batı’ya varayım. / Bir kenarından dokunayım.” (MCÖ., 278, 124/63-64) *Cumsak cılı ak almas, / Kanatpen cüzden sıypaydı.* “Yumuşak, ılık ak elmas / Kanadıyla yüzünden okşuyor.” (MCÖ., 322, 152/15-16) *Kuçaktatıp nézik talday beliñnen / Süygiz, sévlem, tétti balday tiliñnen.* “Işığım! Nazik söğüt ağacına benzer belinden kucaklatıp, bal gibi tatlı dilinden sevdirdir.” (MCÖ. 72, 33/5-6)

Başlama noktasını ifade edebilir :

Bagdattan şam şérine aylap jürdi. (D., 264) “Bağdat’tan Şam şehrine aylarca yürüdü.” *1926 jıldan bermen karay jarık körgeñ kazak kitaptarınıñ bibliyografialık körsetkişin ézirlep bastıradı.* (M.D., 12) “1926 yılından bu yana yayınlanan Kazak kitaplarının bibliyografyasını hazırlayıp bastırır.”

b. *Ayrılma ifade eden fiiller, ayrılma hâli eki ile kullanılır:*

Birneşe kün kamalap, / Éskerden avkat üzildi. (D., 150) “Birkaç gün etrafını sarıp, (sarıktan sonra) / Askerde yiyecek bitti.” *El-jurtınnan ayrıldım, / İşanniñ jala sözinen.* (D., 39) “Memleketimden ayrıldım, / İşan’ın yalan sözünden.” *Atadan anadan ajırap, / Kaygırıp bala eñiredi.* (D., 231) “Baba-anneden ayrılıp, / Üzümlü çocuk ağladı. *Jagamdı jasavıldan bir bosatsañ, / Yürer em umıtpastan den savımda.* /A 1, 84) “Yakamı askerden bur kurtarsan, / Yürürdüm unutmada sağlığımda.”

c. Herhangi bir şeyin türediği öz veya kaynağı ifade eder :

Bilseñiz “akıl jastan asıl tastan”, / Atama duva kongan ével bastan. (A 1, 206) “Bilseniz ‘akıl gençte, kıymet taştta’, / Atama dua konmuş ilk baştan.” Ata-sınan artık dévlet kalmasa da, ... (M.D., 130) “Babasından fazla zenginlik kalmasa da, ...” ..., dep nogay gazetalarınıñ hékaysısınan mısıl keltiredi. (M.D., 268) “..., deyip nogay gazetelerinin herbirinden misal getirir.” Men ottanmın, otmenen, / Calınmın men, canamın. “Ben ateştenim, ateş bendendir. / Ben alevim, yanıyorum.” (MCÖ. 276, 124/30-31) Jaratıldım topragıñnan, sen-tübim. “Senin toprağından yaratıldım, aslım sensin.” (MCÖ., 230, 101/5) Bul batırdıñ işinde, / Kimder bar da, kimder jok, / Jañbırşınıñ ulı Telagıs, / Boksaktıñ boyı boz kamıs, / Musadan tuvgan otız ul, ... (E., 200) “Bu bahadırın içinde, / Kimler var da, kimler yok, / Janbırşı’nın oğlu Telagıs, / Boksak’ın boyu boz kamyş, / Musa’dan doğan otuz oğul,...”

ç. Öğrenme, işitme, isteme vb. ifade eden fiillerle de kullanılır :

Jasıñnan édep üyrenseñ, / Érkimnen ozar ilimiñ. (D., 19) “Gençken edep öğrensen, / Herkesten fazla olur ilmin.” Otinemiz sizderden, / Bir küñşe bizden bolıñız. (D., 232) “Rica ediyoruz sizlerden, / Bir gün kadar bizimle olunuz.” Savlıgına kудaydan / Tileymin tilek siz üşin. (D., 67) “Sağığına Allah’tan / Diliyorum dilek sizin için.” Ömirin Zeberşeniñ uzak kıl dep, / Kудaydan erteli-keş ötime-min! (D., 97) “Ömrünü Zeberşe”nin uzun kıl deyip, / Allah’tan sabah akşam dileniyorum” Kızga gaşık ekenin kaydan bilsin. (D., 204) “Kıza âşık olduğunu nereden bilsin.” Burıngı damarlardan estigenmin, / Jer menen kök jaraldı elden burın. (A 1, 63) “Önceki dahilerden duydum, “Yer ile gök yaratıldı halktan önce.” ... ‘Añ avlanga barıp keleyin’ - dep şesesinen suranadı. (E., 239) “... ‘Av avlamaya gidip geleyim’ - deyip annesine yalvarır.”

d. Herhangi bir şeyin yapıldığı malzemeyi işaret etmek için kullanılır :

Jakuttan kabın oyıptı, / Altınnan istep şańkobız, / Gavharga kıyıp saptagan. (D., 100) “Yakuttan kabını oymuş, / Atından işleyip şankobız,* / Gevhare kıyıp

* şankobız: Bir çeşit nefesli çalgı.

sap yapmış.” *Aruvana tüyege, / Altınnan konırav taktırdı.* (D., 137) “İyi cins deveye, / Altından çan taktırdı.” ... *İşin jarattım kara soyınnan, sırtın jarattım bolat temirden.* ... (E., 272) “...: İçini yarattım kara demirden, dışını yarattım polat demirden,...” *Alam dep altın barganda, / Külden kebin kiyermiz.* “Altın alırım diye vardığımızda, / Gülden kefen giyeriz.” (MCÖ., 320, 150/15-16)

e. Sebep ifade etmek için kullanılır :

Aştan ölsin korlıkpen, / Zindanga tasta aparıp. (D., 242) “Açlıktan ölsün acı çekerek, / Zindana atın götürüp.” ... , *teñ halık bolıp jasay almavı tarihiy édebiyeti joktıktan.* (M.D., 250) “... , gerektiği gibi halk olup yaşayamayışı tarihî edebiyatının yokluğundan.” *Aşarşılıktan kırılıp jatkan halıktı añ avlap ölimnen kutkaradı.* (E., 239) “Açlıktan kırılan halkı av avlayıp ölümden kurtarır.” *Möldiregen çin merivert casınnan / Sadaga bop sorlu nege ölmedim?* MCÖ, 104, 47/7-8) “Senin tertemiz ve hakiki mervert taşı olan göz yaşların sebebiyle, / talihsiz, niye kurban olup ölmedim?” *Men cel edim, kettim sonda cel kuvıp, /Köz casınnan sadaga bop ölmedim.* “Ben yel idim, o zaman rüzgârı takip edip gittim; senin göz yaşlarından dolayı kurban olup ölmedim.” (MCÖ. 94, 43/31-32) *Bende ölmeydi armannan, / Minekiy, men de ölmedim.* “Kul ölür mü hayalden, / İşte ben de ölmedim.” (Ab. 62)

f. Karşılaştırma yapmak amacıyla kullanılır:

Paşadan artık akılı, / Parasattı er edi. (D., 70) “Padişahıtan fazla akıllı, / İleri görüşlü er idi.” *Meni kaytıp umuttıñ, / Aydan appak jamalım!* (D., 106-107) “Beni ne yapıp unuttun, / Aydan beyaz yüzlüm!” *Munan da bir jaman söz aytar edim, / Sırtında dosıñnan köp duşpan olır.* (A. 1, 75) “Bundan da bir yaman söz söyledim, / Arkanda dostundan çok düşmanın var.” *Künahar bolmaganda ne boladı, / Birevinen birevin kem ustasa?* (M.D., 53) “Günahkar olmazsa ne olur, / Birinden birini daha aşağı tutsa?” *Urgaşısunıñ da müyizi boladı, birak erkeginikinen kişirek.* (M.D., 106) “Dişisinin de boynuzu var, fakat erkeğinkinden daha küçük.” *Okıp karasak, bul algaşkı hattan da sorakı.* (M.D., 245) “Okuyup baksak, bu önceki yazıdan da görgüsüzce.” ... , *bir tavdıñ basında ülkendigi özinen eki ese bir adam jatkanın köredi.* (E., 106) “... , bir dağın başında büyüklüğü kendinden iki kat fazla bir adamın yattığını körür.”

“Özge, baska” ile:

..., *bulardıñ buringı kızdardan özgeşeligi - akındık şeberligimen el arasında bolgan ataktı aytıstarga katınaskan...* (A 1, 8) “..., bunların önceki kızlardan farklılığı - şairlik hüneriyle halk arasında olan ünlü atışmalara katılmış.” ..., *partiyalıktı kosuv ziyannan baska tük payda bermeydi.* (M.D., 282) “..., particiliği katma ziyandan başka hiç fayda vermez” *Bulardan baska da tavlar, tastar, şölder, kölder, sorlar az ba?* (M.D., 218) “Bunlardan başka dağlar, taşlar, çöller, göller, kireçli yerler az mı?” *Birak jüz ögizden baska kibir etken jan tabılmaydı...* (E., 129) “Fakat yüz öküzden başka hareket eden varlık bulunmaz...”

“Göri” ile:

...*éni de, üni de baskasınan göri köteriñki bolıp, ...*(M.D., 273) “... saızı da, sözü de başkasına göre daha üstün olup, ...” *...on jil burın jurttıñ kazırgiden göri nadandıraq, kazırgiden göri gazet-jurnaldıñ keregin bilmeytinirek kezinde* (M.D., 307) “...on yıl önce halkın bugünkünden daha cahil, bugünküne göre gazete ve derginin gereğini bilmediği zamanlarda...” *Osı bala menen göri bala bolsa da batırlav.* (E., 162) “Bu çocuk benden daha küçük olsa da daha cesur.”

g. Parça ifade eden kelimelerle, paçanın ait olduğu bütünü belirtmek için kullanılır:

Jakın jerde javlardan / Eşbiri kalgan jok edi. (D., 141) “Yakın yerde düşmanlardan / Hiçbiri kalmamıştı.” *19. gasırdıñ aytıstarınan, kazır Kazak CCP Gı-lum akademiyasınıñ ortalık, gılımiy kitaphanası men M.O. Évezov atındağı Éde-biyet pen öner iynstitutınıñ koljazba fondılarında jüzdegen aytıs bar, ...* (A 1, 5) “19. asrın atışmalarının, bugün Kazak CCP İlim Akademisinin merkez, ilmî kütüphanesi ile M.O. Evezov adındaki edebiyat ile sanat enstitüsünün el yazma arşivlerinde yüzlerce atışma var, ...” ..., *kalasındağılardan kimde-kim olardı kuvıp jetip, jigitti öltürüp, kızın ayırsa, sogan bermekşi boldı.* (E., 282) “..., şehrindekilerden her kim onları takip edip, yiğidi öldürüp, kızını ayırsa, ona vermeye karar verdi.” *Köp nadannıñ méclisine kez kelseñ / Bilem deme, bolıp körin nadannan.* “Çok sayıdaki cahillerin meclisine rast gelersen, / Biliyorum deme, cahillerden birisi olarak görün.” (MCÖ., 318, 149/15-16)

ğ. Bir hareketin vasıta veya aletini ifade için kullanılır:

Alıp kaşıp kızımdı, / Sol sebepten kep edim. (D., 125) “Alıp kaşıp kızımı, / Bu sebeple gelmişim” *Şıragım, akılmısiñ, keñspisiñ? / Kolumnan örik bersem, jemespisiñ?* (A 1, 68) “Yavrum, akıllı mısın, zeki misin? / Elimden erik versem, yemez misin?” *Kudayday ölgen janga sıynasıñ, / Jigitim, dinnen şıktıñ osı sözden.* (A 1, 207) “Allah gibi ölen cana sığınmıyorsun, / Yiğitim, dinden çıktın bu sözle.” *1904 jılı iyun juldızınıñ basında Omskige barganımda Albay öleñderiniñ jazbasın algaş Ahmät Baytursınovtan kördim.* (M.D., 249) “1904 yılı Haziran ayının başında Omski’ye vardığımda Abay siirlerinin yazmasını önce Ahmet Baytursinov’da gördüm.”... *okuv kitaptarı ana tilimen, öz ultınıñ turmısınan hém tabıygattan jazılıp, ...* (M.D., 239) “...okul kitapları ana diliyle, kendi milletinin hayatından ve tabiattan yazılıp,...”

h. Hareket tarzını belirtir:

Birin-biri kuşaktap, / Bet-betinen öbedi. (D., 29) “Birbirini kucaklayıp, / Yüzünden öper.” *Betinen julap süyedi, / İşi ottay küyedi.* (D., 26) “Yüzünden ağlayıp sever, / İçi ateş gibi yanar.” *Aytayın körgenimdi bir-bir bastan. / ‘Gül mai day, alpıs teñge’ bir kız kördim.* (A 1, 216) “Söyleyeyim gördüğümü bir bir baştan, / ‘Gül alın, altmış lira’ bir kız gördüm.” *Ayman kız, aldamağın jel söziñmen, / Osı sözge javaptı ber teziñnen.* (A 1, 128) “Ayman kız, aldatma boş sözünle, / Bu söze cevabı ver çabucak.” ... *amalsızdan Taskara baydıñ kozısın bagıp jürmin.* (E., 31) “... çaresiz olarak Taskara beyin kuzusuna bakıyorum.” ... *tösektiñ üstinde şalkasınan tüsip jatır eken.* (E., 178) “...döşeğin üstünde sırtüstü düşüp yatıyormuş.” *Han kaytadan mustan kempirdi şakırıp...* (E., 172) “Han yeniden ihtiyar cadıyı çağırıp...” *Adamnıñ adamşılığı isti bastagandıgınan bilinedi, kalyşa bitirgendiginen emes.* “Kişinin kişiliği, bir işe başlamasındaki niyetiyle belli olur, nasıl sonuçlandığıyla değil.” (Ab. 222)

ı. Demek, söylemek, sormak vb. ifadeli sözler ile kullanılır :

Jogarı söyle kızdan dep, / Kémildiñ aytkan tili edi. (D., 107) “Yukarı söyle kızdan deyip, / Kamil’in söylediği dili idi.” *Suradı Güljiyhannan: “Sen kimsiñ?”*

-dep, / Adamga bul aradan kemeysiñ, - dep. (D., 282) “Sorar Gülcihan’dan: “Sen kimsin?” -deyip, / Adama buralarda az görünüyorsun, - deyip.” *Talabıñ baska nérse bolıp jürrip, / Moldadan suramaksiñ tarih jayın.* (A 1, 153) “İsteğin başka şey olduğu için, / Molladan sormak niyetindesin tarih durumunu.” *Ayt degennen aytayın bul bedikti, / Kara makpal tonım bar bürme édipti.* (A 1, 27) “Söyle demenle söyleyeyim bu boş sözü, / Kara makpaldan elbisem var burma dikişli.” *Tumarbas tez üyine kaytıp kelip, şeşesinen suraydı: ...* (E., 235) “Tumarbas hemen evine dönüp gelip, annesinden sorar:...”

i. Zaman ifade eder:

Jazılğan şıgar bul jumıs, / Tuvgannan ével jaralıp. (D., 157) “Yazılmış her hâlde bu iş, / Doğduğundan evvel yaratılıp.” *Estigennen ol padşa toy kılıp jür, / Şıgardı sadakamen patşa köp pul.* (D., 201) “Duyunca o padişah toy düzenliyor, / Çıkardı sadaka ile padişah çok para.” *On besten on altıya keldi bala, / Akılı kémil tolğan akır jéne.* (D., 203) “On beşten on altıya geldi çocuk, / Akılı kamil dolmuş sonunda yine.” *Aytamın ayt degende, Akbalamın, / Nemdi aytıp ölgenen soñ maktanamın.* (A 1, 33) “Söyleyeyim söyle deyince, Akbalayım, / Neyimi söyleyip öldükten sonra övüneyim.” *Gali bul hattı okıgannan keyin sol küni özine senimdi kurbıları...* (M.D., 150) “Gali bu yazıyı okuduktan sonra o gün kendilerine güvendiği arkadaşları...” *...bala jastan birimizge sen despey oynap ösken kurbı edik.* (M.D., 150) “... çocukluğumuzdan beri birimize sen demeden oynayıp büyüyen arkadaşlar idik.” *Kempir tastagannan keyin, üş künnen soñ, kırık narga jük artkan kervender ...* (E., 203) “İhtiyar bıraktıktan sonra, üç gün sonra, kırk deveye yük yükleyen kervanlar...” *Kalmambetten soñ körgeñ magan lâyıq batır jigít sensiñ, -dedi.* (E., 282) “Kalmambet’ten sonra gördüğüm bana lâyıq cesur yiğit sensin, -dedi.” *Carkırıp ot bop tuvgannan, / Belimdi bekem buvgannan, / Karañgılık - duspanım.* “Parlayıp ateş olarak doğduğumdan, / Belimi sağlam bir şekilde bağladığımdan beri, / Karanlık düşmanımdır.” (MCÖ., 278, 124/41-43) *Karşadayınan öleñ kumar Abay 1855-jılı endi gana 10 jaska şıkkın kezinde “Kim eken desem tüye kuvgan” degen öleniñ jazadı.* “Çocukluğundan itibaren şiire ilgisi olan Abay, 1855 yılında, 10 yaşındayken “deve kovan” adıyla bir şiir yazar.” (Ab. 8)

j. Miktar ifade eder:

Sanı köp, sapası jok hémmeden bos / Gılumga moyınsunbay erinedi . (M.D., 127) “Sayısı çok, sefası yok hepsinden boş / İlime baş eğmeden erinir.” ...*malı da jaksı bolıp, jilkısı jüzden asıp, ...* (M.D., 130) “...malı da iyi olup, atı yüzden fazla olup,...” ...*kanşa gumır, kanşa akşa sarp etken kisiler de 2-3 tilden artuk bile almaydı.* (M.D., 226) “..., nice ömür, nice para sarf eden kişiler de 2-3 dilden fazla bilemiyordu.” ...*, bir-birin ekevi üş-törtten alıp jıktı, ...* (E., 86) “..., birbirini ikisi üç dört kere alıp yıktı,...” *Agaş üydiñ keñ bir bölmesine törinen esigine şeyin halık tolğan edi.* (M.D., 142) “Ağaç evin geniş bir odasına baş köşesinden eşiğine kadar insan dolmuştu.” *Onıñ uzın boyı on kulaştan on dört kulaşka şeyin, ...* (M.D., 197) “Onun uzun boyu on kulaçtan on dört kulaça kadar,...” *Osınday tésilmen 1929 jıldan bastap 1933 jıldardıñ işindegi aralıkta kalğan kazaktıñ tağı da üşten ekisiniñ közi kurtıldı.* (TKT., 33) “Böyle taktikle 1929 yılından başlayarak 1933 yıllarının içindeki aralıkta kalan Kazak’ın üçte ikisi öldürüldü.”

k. Ayrılma hâli eki bazı durumlarda bulunma hâli ekinin görevini üstlenir.

Güvleydi darya / Gürleydi darya. / Betinnen tolkın oynaydı. Derya uğulduyor, /Derya gürlüyor. / Yüzünde dalgalar oynuyor.” (MCÖ., 242, 108/1-3)

l. Ayrılma hâli eki vasıta hâli ekinin yerine kullanılabilir.

Hér candı möldiriñnen suvargan köl. “Her cana berrak suyundan su içiren göl.” (MCÖ., 232, 102/10) Cümle Türkiye Türkçesine “Her canı berrak suyuyla sulayan göl.” şeklinde aynen bir çeviri yapıldığında ayrılma hâli ekinin fonksiyonu daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu cümlede ve aşağıdaki cümlelerde ayrılma hâli ekini alan kelimeler, “nerede” sorusuna cevap olacak olan yer ifadesinden daha ziyade “nasıl” sorusuna cevap veren zarf ifadesi taşımaktadır. Cümledeki “suvar-” hareketi veya “su içir-” hareketi “göl” tarafından suyu vasıtasıyla yapılmaktadır. Aşağıdaki örneklerde de altı çizili kelimeler yerden ziyade hâl ifadesi taşımaktadır ve hareket bu kelimeler vasıtasıyla yapılmaktadır. Bu yüzden de kelime vasıta ifadesi oluşmaktadır.

Sayın Doç. Dr. Gürer Gülsevin'in *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*³ adlı eserinde, ayrılma hâli bölümünde ekin vasıta hâli eki yerine kullanılışı örnekleriyle açıklanmıştır. Bu örnekler de gözden geçirilince ekin Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki kullanımının aynısına Kazak Türkçesinde de rastlandığı ortaya çıkmaktadır. Burada şunu belirtmek gerekir ki, dilimizin iki ayrı şivesiyle yazılmış metinlerde, üstelik aradaki büyük zaman farkı da dikkate alındığında aynı ekin ender rastlanan fonksiyonuyla aynı kullanımına ratlamak, Türkçenin Türk insanına vermiş olduğu dil mantığını ortaya koymasına bakımından ilgi çekicidir.

Tas cürek köñli kara cavız cavdñ / Kolman kuldık, korlık uvın içip, “Taş yürekli, gönlü kara yavuz düşmanın / Elinden kulluk ve şenâet zehrini içip,” (MCÖ., 240, 106/7-8) *Kolınan bir nekeler dep / Murtınan Sérsen küledi*. “Elin-den bir şey gelir diyerek, / Bıyık altından (bıyığıyla) gülüyor”. (MCÖ., 296, 132/11-12)

m. Ayrılma hâlinin fonksiyonunu, kendisinden önceki sıfat-fül ekinin üstlendiği durumlar:

Esitken soñ bu sözdi / Endi Janat karadı. (D. 21) “Duyduktan sonra bu sözü / Şimdi Janat baktı.” *Tentek desin nesine / Tapsırgan soñ bir isti*. (D. 19) “Yaramaz desin nesine / Buyurduktan sonra bir işi.”

3 Doç. Dr. Gürer Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK Yay., Ank. 1997, s. 66-67.

KAYNAKLAR**A. TARANAN ESERLER**

K. Amanov, *Şınar, Éñgimeler*, Almatı “Jazuvşı” 1991 (=Ş).

Zeyneş İsmail - Ali Abbas Çınar, *Abay*, Kült. Bak. Yay., Ank. 1995 (=Ab.).

Kazak Halık Édebiyeti (Redaksiya Alkası: Z. Ahmetov, R. Berdebaev, Ş. ELEVKENOV vb.), *Aytıs*, Birinşi Tom, Almatı, “Jazuvşı” 1988 (=A I).

Kazak Halık Édebiyeti, *Aytıs*, Ekinşi Tom, Almatı “Jazuvşı”, 1988 (=A II)

Kazak Halık Édebiyeti, *Dastandar*, Birinşi Tom, Almatı, “Jazuvşı” 1990 (=D).

Kazak Halık Édebiyeti, *Ertegiler*, Törtinşi Tom, Almatı, “Jazuvşı” 1989 (=E)

Mirjakıp Duvlatov Şıgarmaları, (Redaksiya Alkası: Z. Ahmetov, M. Ébsemetov vb.) Almatı “Jazuvşı”, 1991 (=MD).

Ébdijémil Nurpeyisov, *Kan men Ter*, Almatı “Jazuvşı”, 1991 (=KMT).

M. Şokay, *Türkistannın Kıylı Tagdırı*, Almatı, 1991, (=TKT).

Ferhat Tamir, *Magcan Cumabayef Öleñderi*, TKAE Yay., Ank. 1993 (=MCÖ).

Ferhat Tamir, *Barköl'den Kazak Türkçesi Metinleri*, Gramer-Metin Sözlük, TKAE Yay., Ank. 1989, (=BKTM).

B. FAYDALANILAN ESERLER

Hülya Arslan, “Kazak Türkçesi'nde Ünsüz Uyumu”, *Bir Der.*, Hoca Ahmet Yesevi Vakfı Yay., Sayı: 6, İst. 1996, s. 53-70.

Tahsin Banguoğlu, *Türkçe'nin Grameri*, TDK Yay., Ank. 1995.

Ahmet Baytursınulı (Akt. Mustafa Öner), “Kazaklar'ın Başşairi”, *Türk Dün. Dil ve Edeb. Der.*, Sayı: 2, Güz 1996, s. 378-385.

Saadet Çağatay, *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, DTCF Yay., Ank. 1978.

Saadet Çağatay, *Türk Lehçeleri Örnekleri II, Yaşayan Ağız ve Lehçeler*, DTCF Yay., Ank. 1972.

Ali Abbas Çınar, “Kazak Halk Şairi Jambıl Jabaev ve Sanat Dünyası” V. Milletler Arası Türk Halk Edebiyatı Seksiyon Bildirileri I, Kült. Bak. Yay., Ank. 1997, s. 191-197.

Ali Abbas Çınar, “Büyük Kazak Şairi Albay Kunanbayev (1845-1904)”, *Türk Dün. Dil ve Edeb. Der.*, Sayı: 3, Bahar 1997, s. 119-123.

Jean Deny (Çev. Ali Ulvi Elöve), *Türk Dili Grameri*, MEB Yay., Ist. Maarif Matbaası, 1941.

Suzan Duran, “Türkçe’de Cihet ve Mekan Gösteren Ek ve Sözcükler”, *TDAY, Belleten 1965*, 1-100.

J. Eckmann (Çev. Günay Karaağaç), *Çağatayca El Kitabı*, Ist. Üniv. Edeb. Fak. Yay., Ist. 1988.

H. Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, 4. Basım, Remzi Kitap Evi, Ist. 1992.

A.B. Ercilasun, *Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri*, Kült. Bak. Yay., Ank. 1993.

A.B. Ercilasun (Bşk.’lığında), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I, II*, Kült. Bak. Yay., Ank. 1991.

M. Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi Yay., Ist. 1985.

T.N. Gencan, *Dilbilgisi*, 2. Baskı, TDK Yay., Ist. 1971.

Emine Gürsoy - Naskali, *Türk Dünyası Terimleri Kılavuzu*, TDK Yay., Ank. 1997.

Gürer Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK Yay., Ank. 1997.

A. Güzel, B. S. Özsoy, S. Yıldız, M.H. Yontar, B.N. Tonka, *Türk Dili Ders Kitabı*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniv. Yay., Çanakkale 1995.

N. Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, MEB. Yay., Ist. 1992.

A. Iskakov, *Kazirgi Kazak Tili Morfologiyası*, Mektep Baspası, Almatı 1974.

A. Iskakov, *Kazak Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi 1-10*, Kazak SSR Gılım Akademiyası Til Bilimi İnstitutı, Kazak SSR'nıñ "Gılım" Baspası, Almatı 1971 (=KKTS).

Kazak Türkçesi Sözlüğü (Çev. Hasan Oraltay, Nuri Yüce, Saadet Pınar), Türk Dün. Araş. Vakfı Yay., İst. 1984.

I. Keñesbayev, G. Musabayev, *Kazirgi Kazak Tili Leksika Fonetika*, Mektep Baspası Almatı, 1975.

I. Keñesbayev, *Kazak Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi*, Birinşi Tom A-K Almatı 1959, K-YA Almatı 1961.

Z. Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ank. 1992.

Z. Korkmaz, *Türkçe'de Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Ank. 1994.

Meyirbek Orazov, "Kazak Tiliniñ Tarihi Dönemleri", *Türk Lehç. ve Edeb. Der.*, Sayı: 6, Nisan 1996, s. 7-17.

Mustafa Öner, "Abay Kunanbayulı ve Tabiat Şiirlerinden Seçmeler", *Türk Dünyası Dil ve Edeb. Der.*, Sayı: 1, Bahar 1996, s. 90-106.

Mustafa Öner, "Magjan'dan Albay'a Selam", *Türk Dünyası Dil ve Edeb. Der.*, Sayı: 2, Güz 1996, s. 386-387.

Aşur Özdemir, "Çağdaş Kazak Edebiyatının Kurucularından Jüsipbek (Yusufbek) Aymavıtulı" (1889-1931), *Türk Lehçeleri ve Edeb. Der.*, Sayı: 10, Aralık 1996, s. 79-89.

İsa Özkan, "Doğumunun 150. Yılı Münasebetiyle Jambul Japaulı ve Kazak Edebiyatı", *Anayurttan Atayurda Türk Dünyası Der.*, Kült. Bak. Yay., Yıl: 4, Sayı: 11, 1997, s. 40-43.

Göksel Öztürk, "Jumbak Aytıstarı", *Bir Der.*, Sayı: 1, 1994, s. 125-135.

Orhan Söylemez - Göksel Öztürk, "Abay (İbrahim) Kunanbayev (1845-1904)", *Bir Der.*, Sayı: 3, 1995, s. 101-1247.

Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi “Abay Özel Sayısı”, Sayı : 2, Ağustos 1995.

Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi “Jambıl Özel Sayısı”, Sayı : 8, Ağustos 1996.

K.K. Yudahin (Çev. Abdullah Taymas), *Kırgız Sözlüğü I, II*, TDK Yay., Ank. 1988.

Ferhat Zeynalov, Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi, Türkiye Türkçesi: Yusuf Gedikli, Cem Yay., İst. 1993.